

UOT 37

S.M.Quliyeva
Bakı Slayyan Universiteti
sabinaquluyeva78@gmail.com

VALİDEYNLƏRDƏ PEDAQOJİ SƏRİŞTƏLİLİYİN FORMALAŞDIRILMASINDA MÜƏLLİMİN ROLU

Açar sözlər: pedaqoji səriştə, məktəblə əməkdaşlıq, səriştəli valideynlər, təhsil

Məktəbli şəxsiyyətinin formalaşdırılmasına müxtəlif amillər təsir göstərir: ailə, məktəb, ictimaiyyət. Son illərə kimi şagirdlərin tərbiyəsində əsas yeri məktəb və müəllim tuturdu. Amma indi elə deyil. Məktəb tərbiyə müəssisəsi kimi öz dominantlığını itirməyə başlayıb. Müasir dövrdə valideynlərin dəstəyi olmadan uşaqların tərbiyəsində uğur qazanmaq çətinləşib. Elə bu səbəbdən də valideyn-müəllim əməkdaşlığının yeni-yeni formaları yaranıb. Valideynlər pedaqoji prosesin əsas iştirakçılarından birinə çevrilib. Ona görə də onlar zəruri səriştələrə malik olmalıdır. Məqalədə valideynlərdə pedaqoji səriştənin formalaşması yollarından bəhs edilir.

С.М.Кулиева

РОЛЬ УЧИТЕЛЯ В ФОРМИРОВАНИИ ПЕДАГОГИЧЕСКОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ РОДИТЕЛЕЙ

Ключевые слова: педагогическая компетентность, сотрудничество со школой, компетентные родители, образование

На формирование личности школьника влияют разные факторы: семья, школа, общество. До недавнего времени школы и учителя играли ключевую роль в обучении школьников. В данное время все не так. Школа стала терять свою доминантность как учебное заведение. В наше время трудно добиться успеха в воспитании детей без попечения родителей. По этой причине появились новые формы сотрудничества родителей и учителей. Родители стали одним из главных участников педагогического процесса. Следовательно, они должны обладать необходимыми навыками. В статье рассматриваются способы развития педагогических навыков у родителей.

S.M.Gulieva

THE ROLE OF THE TEACHER IN THE FORMATION OF PEDAGOGICAL COMPETENCE OF PARENTS

Keywords: pedagogical competence, cooperation with the school, competent parents, education

Different factors affect the formation of a student's personality: family, school,

community. Until recently, schools and teachers played a key role in the training of students. But not anymore. The school began to lose dominance as a educational institution. In our time it is difficult to achieve success in raising children without parental care. For this reason, new forms of cooperation between parents and teachers appeared. Parents became one of the main participants in the pedagogical process. Therefore, they should have the necessary skills. The article considers the ways to develop pedagogical skills in parents.

XX əsrin 80-ci illərinin sonu, 90-cı illərinin əvvəllərində məktəbin cəmiyyətin tələbatlarına cavab verə bilməməsi ilə bağlı fikirlər meydana gəldi. Mədəni tərəkəllürün formalaşmasına xidmət edən təhsil nəzəriyyələri pedaqoji prosesin çox ciddi idarə edilməsini, təlim prosesində müəllimin üstün mövqeyə malik olmasını nəzərdə tutduğuna görə təlim prosesində şagirdlərin müstəqilliyinə ciddi fikir verilmirdi. Bu da təbii ki, nəticədə intellektualizmə gətirib çıxarırdı. Digər tərəfdən, şagirdlərin inkişafı cəmiyyətin sosial tələbindən geri qalırdı. Məktəb təhsilinin məzmununun ağır olması uşaqların psixikasında gərginlik yaratmaqla yanaşı, şagird şəxsiyyətinin inkişafını ləngidirdi. Nəticədə, şagird öz maraq və qabiliyyətlərini, daxili potensialını realizə edə bilmirdi.

Ümummilli lider H.Əliyevin 1999-cu il 15 iyun tarixli 168 nömrəli Sərəncamı ilə təsdiq edilən “Azərbaycan Respublikasının təhsil sahəsində İslahat Proqramı” [2] ilə təhsil quruculuğunda radikal addımlar atıldı, milli və bəşəri dəyərlərə, demokratik və humanist prinsipinə əsaslanan təhsil sistemi formalaşdırıldı. Ümumtəhsillə bağlı qəbul edilən qərarlar məktəb təhsilində innovativ yanaşmalara səbəb olmaqla yanaşı, valideyn-müəllim əməkdaşlığının yeni istiqamətlərini müəyyənləşdirdi. Məktəbli şəxsiyyətinin formalaşdırılmasında ailə mühitinin və valideynlərin təsirinin daha güclü amil olması fikri irəli sürüldü. Məktəb tərbiyə müəssisəsi kimi öz dominantlığını itirməyə başladı. Elə bu səbəbdən də valideyn-müəllim əməkdaşlığının yeni-yeni formaları yarandı. Valideynlər pedaqoji prosesin əsas iştirakçılarında birinə çevrildi.

Valideyn-müəllim arasında qarşılıqlı əlaqə prosesində valideynlərdə pedaqoji səriştənin inkişafı ümumpedaqoji problemdir. Çünki bu qarşılıqlı əməkdaşlıqda tətbiq edilən yeni texnologiyalar valideynlərdə uşağın təhsili, tərbiyəsi və inkişafı ilə bağlı zəruri səriştələr formalaşdırır.

Pedaqoji tədqiqatlarda innovativ proseslərin idarə olunması ideyasına uyğun olaraq valideynlərin pedaqoji səriştəliliyinin inkişaf etdirilməsinin texnoloji prinsipləri aşağıdakı kimi formalaşdırılmışdır:

- “məqsədyönlülük (ümumi strateji istiqamətə və məqsədə uyğunluq);
- elmilik (pedaqoji elmin və təcrübənin nailiyyətlərinə əsaslanmaq);
- normativlik (normativ sənədlərin nəzərə alınması);
- duallıq (bir obyektin inkişafını qurmaq);

- fərqləndirmə” [8, s.34].

Kiçik məktəbyaşlı uşaqların valideynləri ilə, yuxarı sinif şagirdlərinin valideynləri ilə aparılan söhbətin mövzusu, istifadə edilən metodlar və yanaşma tərzii tamamilə fərqli olmalıdır.

İstənilən pedaqoji texnologiyanın uğuru onun həyata keçirilməsi üçün şərait yaradılması ilə bağlıdır. Valideynlərdə pedaqoji səriştənin inkişafının əsas şərti məktəblə ailənin qarşılıqlı əlaqəsidir. Psixoloqlar insanlar arasındakı münasibətlərin aşağıdakı formalarını fərqləndirirlər: “əməkdaşlıq, paritet (bərabər), rəqabət, ədavət” [7, s.20].

Valideynlərdə pedaqoji səriştəliliyi birdən-birə və qısa bir vaxtda yaratmaq mümkün deyil. Bu proses uşağın məktəbə getdiyi gündən 11-ci sinfi bitirənə qədər davam etməlidir. Valideynlər ilk dəfə uşaqlarına dərs deyən ibtidai sinif müəllimləri ilə qarşılaşır, 4 il onlarla ünsiyyətdə olur, uşaqları sinifdən-sinfə keçdikcə ixtisas müəllimləri və sinif rəhbərləri ilə təmasda olurlar. Akademik Ş.Amonaşvilinin fikrincə, ünsiyyət elə qurulmalıdır ki, “uşaq birgə dərkini sevincini, birgə əməyin sevincini, birgə oyunun sevincini, birgə istirahətin sevincini yaşasın” [6, s.124].

Fərqli xarakterə malik müəllimlər ailə-məktəb əməkdaşlığında müxtəlif yanaşmalar tətbiq edə bilirlər. Bu, təbiidir, amma əsas məsələ valideynlərdə pedaqoji səriştəliliyin inkişafının forma və metodlarının diqqət mərkəzində saxlanması, məktəb yaş dövrlərinə uyğun olaraq valideynlərə uşaqlarının fizioloji, psixoloji xüsusiyyətləri və öyrənmə imkanları ilə bağlı ətraflı məlumatın verilməsidir.

Körpəlik və məktəbəqədər yaş dövründən sonra kiçik məktəbyaş dövrü uşaqların həyatında mühüm rol oynayır. Hər iki mərhələdə uşaqların böyüməsi, onların təhlükəsizlik, yaradıcılıq və özünərealaşdırma tələbatının həyata keçirilməsi valideynlərin məsuliyyəti ilə bağlı olur. Uşağın məktəbə getməsi ilə onun həyatında ciddi dəyişikliklər baş verir, onların fəaliyyət istiqamətləri dəyişir. Təlim fəaliyyəti aparıcı olduğundan oyun fəaliyyəti ikinci plana keçir. Hətta bəzi valideynlər uşaqlarının intellektual inkişafına elə aludə olurlar ki, uşaqların oyun fəaliyyəti unudulur, müxtəlif qadağalar tətbiq edilir. Valideynlər uşağın tədris fəaliyyətinə nəzarət etməklə yanaşı, uşaqlarının asudə vaxtını düzgün təşkil etməlidir. Valideynlər uşaqlarına müəllimləri, sinif yoldaşları ilə ünsiyyət yaratmağı öyrətməli, onlarda məsuliyyət (nizam-intizam qaydalarına əməl etmək, dərsdə yoldaşlarına mane olmamaq, səylə çalışmaq, müəllimdən icazə istəmək və s.) və özlərinə qarşı tələbkarlıq hissi formalaşdırmalıdır. Valideynlər uşaqlarının təlim fəaliyyəti ilə bilavasitə bağlı olan anatomik və fizioloji (uşaqlarda çəkinin artması, əzələlərinin möhkəmlənməsi, güclərinin artması, qan-damar və ürək sisteminin sürətlə inkişafı və s.), psixoloji (idrak proseslərinin inkişaf etməsi, xüsusilə hərəkət qavrayışın sürətlə inkişafı) amilləri bilməli, tərbiyə prosesində nəzərə almalıdır. Azərbaycan psixoloqları M.Məhərrəmov, Ə.Əlizadə,

M.Həmzəyev və R.Əliyevin tədqiqatlarına görə, uşağın maddi-bioloji, emosional ehtiyaclarının təmin edilməsində ailə, sosial və idraki ehtiyaclarının ödənilməsində sosial mühit və ilk növbədə məktəb dominantlıq təşkil edir.

Kiçik məktəb yaş dövründə sinir sistemi daha çox plastik olur, davranışa nəzarət artır, emosionallıq, həssaslıq, qeyri-iradilik, mühakimə prosesinin ləngiməsi, təqlidçiliyə meyil müşahidə edilir, uşağın davranış motivi və sosial statusu (məktəbli olması) dəyişir, öz fəaliyyətini yenidən təşkil edir (oyun fəaliyyətindən təlimə keçir), psixoloji uyğunlaşmada (gün rejiminə alışmaq, sinif yoldaşları və müəllimləri ilə ünsiyyət, təlim tapşırıqlarının icrasında çətinlik çəkməsi və s.) çətinlik çəkir.

Valideynlərin təhsil sahəsində pedaqoji fəaliyyətinin istiqamətləri özünüdərkən və intellektual qabiliyyətin inkişafı, sosial əlaqələrin inkişafı, kompüter bacarığının və kiçik məktəbyaşlı övladları ilə bağlı ilkin qənaətin formalaşmasıdır. Burada əsas məsələ valideyn sevgisinə, özünün təkrarolunmazlığına inam və böyüklərə ehtiram hissinin formalaşması ilə bağlıdır. Bunun üçün vacib şərt şəxsi yanaşmada fərdin psixoloji xüsusiyyətlərinin nəzərə alınmasıdır [1, s.12].

Ümumiyyətlə, uşaqlarda özünün təkrarolunmazlığına inamın yaradılması, müsbət keyfiyyətlərə istinad edilməsi, ehtiyaclarının ödənilməsinin diqqət mərkəzində saxlanması, yaş və fərdi xüsusiyyətlərini nəzərə almaqla əməkdaşlığın həyata keçirilməsi şəxsiyyətin struktur elementi kimi tədqiqatlarda mühüm yer tutur. Bu dövrdə ailədəki tərbiyəvi fəaliyyətin əsas istiqaməti uşaqlarda əxlaq normaları, ailə üzvlərinin və ünsiyyətdə olduğu insanların davranışları ilə bağlı təsəvvürlərin formalaşdırılmasından, onlara "şərəf" və "ləyaqət" anlayışlarının mahiyyəti haqqında məlumatların verilməsidir. Uşaqlarda ədalətli dəyərləndirmə keyfiyyətinin yaranması valideynlərdə söz və əməlin birliyi, ailədə sağlam ictimai rəyin inkişafı, əxlaqi dəyərlərə üstünlüyün verilməsi ilə bağlıdır. Əks halda uşağın həqiqətə və ədalətə inamı şübhə altına düşə bilər. Kiçik məktəbyaşlı uşaqlarda davranış normalarının aşılması onlarda ekoloji mədəniyyətin inkişafına kömək edir. Uşaqların ev heyvanlarına, quşlara, ağaclara qulluq etmələri, fauna və flora da dair hekayələr oxuması, şeirlər əzbərləməsi onlarda bir tərəfdən əməksevərlik keyfiyyəti formalaşdırırsa, digər tərəfdən onlarda ekoloji yaradıcılığı inkişaf etdirir.

Valideynlərin təlimlə bağlı sərəştələrinə uşaqların həftəlik fəaliyyətini planlaşdırması, uşaq tərəfindən yerinə yetirilmiş tapşırıqları dəyərləndirilməsi və nəticələrin ümumiləşdirməsi daxildir.

Ailə ilə əməkdaşlıq prosesində ibtidai sinif müəllimləri pedaqoji rəhbərliyin aşağıdakı formalarından istifadəyə üstünlük verirlər.

- müəyyən proqram əsasında müntəzəm pedaqoji söhbətlərin keçirilməsi;
- tərbiyə və təlimin ayrı-ayrı məsələləri üzrə məsləhət;
- valideynlərə fərdi məsləhət;

- valideynlərin pedaqoji özünütəhsilə cəlb olunmasına kömək;
- ailə tərbiyəsi üzrə təcrübə mübadiləsinə həsr olunmuş valideyn konfransları;
- tərbiyə və özünütərbiyə problemləri üzrə pedaqoji disputların, sual-cavab gecələrinin keçirilməsi;
- məktəbdə açıq valideyn günləri (bu zaman valideynlər istənilən dərsi və ya istənilən dərskəndənər məşğələni müşahidə edə bilərlər).

Valideyn-müəllim əməkdaşlığında müvəffəqiyyət qazanmaq üçün hər bir valideynə və onun övladına fərdi yanaşılmalıdır. Unutmaq olmaz ki, bəzi valideynlər məktəbin tədbirlərinə sevinclə, bəziləri isə tərəddüdlə gəlir. Müəllimin səyi nəticəsində onlar tədbirdə vahid kollektiv kimi iştirak etməlidir. Yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi, bunun üçün müəllimlər öz şagirdlərinin ailə mühitini, valideynlərin pedaqoji səriştəliliyinin səviyyəsini yaxşı bilməlidirlər.

1. Şagirdin ailəsinin öyrənilməsi. Şagirdin ailəsinin öyrənilməsi müəllimə uşaqlarla daha yaxından tanış olmağa, onları adət etdikləri, sərbəst, məcburi olmayan şəraitdə görməyə, onların ailəsinin həyat tərzini anlamağa kömək etməyə (ailənin yaşam və sosial qaydaları, mənəvi, ruhi dəyərlər sistemi, onu əhatə edən insanlar, bir-birilə qarşılıqlı münasibəti, ailə ənənələri, valideynlərin pedaqoji təhsilliliyi, ailədə uşaqların həyatının və fəaliyyətinin tərbiyə məqsədlərinə və uşağın yaşına uyğun təşkil edilməsi) imkan verir.

2. Sınıf valideyn komitəsinin işi. Tədrisin səmərəliliyini yüksəltmək məqsədilə təlim-tərbiyə işinin məqsəd və vəzifələrini bilən, valideyn komitəsinin (kollektivinin) yaradılması çox vacibdir. Valideyn komitəsinin şagird kollektivinin yaranması və inkişafında da mühüm əhəmiyyəti vardır. Valideyn komitəsinin hər bir üzvü sinif valideynləri arasında nüfuzu, təşkilatçılığı, liderliyi, tərbiyəçilik qabiliyyəti ilə seçilməli, nümunəvi ailə sahibi olmalıdır.

Adətən sinfin valideyn komitəsi tərkibinə sədr və bir neçə üzv daxil edilir ki, onların hər biri müəyyən iş sahəsinə cavabdeh olurlar. Müəyyən sahəyə cavabdeh olan valideyn sinif valideynlərindən fəalları seçərək onlarla birlikdə işi aparır. Vəzifələrinə görə işçi qruplar aşağıdakı kimi formalaşdırılır: 1) uşaqların təlim nailiyyətlərini izləyən, zəif oxuyan və təlimdə geri qalan şagirdlərlə işin təşkilinə kömək edən qrup; 2) ekskursiyaların, gəzintilərin, sinifdən xaric məşğələlərin təşkilinə kömək edən qrup; 3) ailənin şagirdlərin gündəlik rejiminə riayət etməsinə nəzarət edən qrup; 4) uşaqların ailədə və məktəbdə özünə xidmət və ictimai-faydalı əməyinin təşkilinə nəzarət edən qrup.

3. Sınıf və ümumməktəb valideyn iclasları. İbtidai sinif müəllimi – uşaqları məktəbə gedən valideynlər üçün ilk müəllimdir. Valideynlərin məktəbə münasibətinin formalaşdırılması ondan asılıdır. Məktəb təcrübəsində valideyn iclaslarının müxtəlif formalarından istifadə olunur: 1) uşaqlarda mənəvi-əxlaqi hisslərin formalaşdırılmasına həsr olunan iclaslar; 2) valideyn komitəsi tərəfindən keçirilən tövsiyə xarakterli iclaslar; 3) iclas-məsləhətlər; 4) sual-cavab əsasında

təşkil edilən iclaslar. Təcrübə göstərir ki, bu sadalananlardan ən səmərəlisi kombine edilmiş valideyn iclaslarıdır. Kombine edilmiş valideyn iclaslarında yuxarıda sadalanan iclasların ən vacib elementlərindən istifadə olunur. Əsas hədəfi valideynlərin pedaqoji səriştəliliyini artırmaq olan valideyn iclaslarında uşaqların müəyyən müddətdə (yarımillik, illik və s.) həyata keçirilən təlim-tərbiyə işlərinə yekun vurulur, perspektivlər müəyyənləşdirilir.

4. Konfrans və disputlar. Valideynlərin pedaqoji maariflənməsinə böyük diqqət yetirilməlidir. Onlar üçün məşğələlər elə qurulmalıdır ki, valideynlər sanki öz uşaqları ilə uşaqların tərbiyəsi üçün zəruri olan yeni biliklər əldə etməklə sinifdən sinfə keçir. Həmçinin müəllimlə valideynlərin birgə fəaliyyəti zamanı yaranmış konkret problemlər nəzərə alınır.

5. Açıq qapı günləri. İbtidai siniflərdə ayda 1 dəfə açıq qapı günləri keçirmək olar. Dərslərə və sinifdən xaric məşğələlərə bütün valideynlər dəvət edilir. Onlar istənilən dərslərə gələ bilər, öz uşaqlarının necə işləməsini görə bilər və onları digər sinif şagirdləri ilə müqayisə edə bilərlər. Günün sonunda (dərstdən sonra) bütövlükdə sinfin işi, ayrı-ayrı uşaqların tərbiyəsi haqqında valideynlərlə söhbət aparmaq olar. Açıq qapı günlərinin keçirilməsi – artıq qayğı olub, çoxlu iş, hazırlıq tələb edir. Lakin bütün bunlar özünü doğruldur. Belə ki, valideynlərə hərdən elə gəlir ki, onun uşağı kitabı yaxşı oxuyur, riyaziyyatı çox da pis dərk etmir, onun aldığı qiymətlər biliklərinə uyğun verilmir. Lakin dərstdə olandan sonra müəllimin tələbləri ilə tanış olduqdan sonra öz uşağının müvəffəqiyyətini daha düzgün, obyektiv qiymətləndirə bilərlər. Kimlər ki, açıq qapı günlərində müntəzəm iştirak edir, öz uşaqlarının təlimdəki irəliləyişini görür, müəllimin gərgin əməyi ilə tanış olur, ona hörmətlə yanaşırlar. Açıq dərslərdə iştirak etməklə valideynlər başqa şagirdlərin dəftərlərinə baxa bilir, sonra fikir mübadiləsi edir, dəyərli məsləhətlər, pedaqoji təkliflər alırlar. Təcrübə göstərir ki, uşaqlar açıq dərsləri xoslayır, bu günə çox həvəslə hazırlaşırlar. Onlar öz ata və analarını gözləyir, daha yaxşı görünməyə səy edirlər. Onlar təlimdə, əməkdə öz nailiyyətlərini göstərməyə çalışırlar.

6. Sual-cavab gecələri. Pedaqoji maarifləndirmənin bir forması kimi sual-cavab gecələri tez-tez olmasa da, keçirilə bilər. Yaxşı olar ki, ailə tərbiyəsi üzrə silsilə söhbətlərdən sonra öz uşağının tərbiyəsi, sağlamlığı, həyatı ilə bağlı valideynləri maraqlandıran suallara cavab verilsin. Bu gecədə valideynlər onlara aydın olmayan nə varsa, ailəni narahat edən, valideynlər nədə tərəddüd edirsə, onları özləri üçün aydınlaşdırırlar. Sual-cavab gecələrinin keçirilməsinə hazırlıq əvvəlcədən aparılmalıdır. Belə gecələrə valideynlər həvəslə gəlirlər.

7. Valideynlərlə fərdi iş. Valideyn iclasında hər şeyi və geniş şəkildə müzakirə etmək olmaz, üz-üzə söhbət əsnasında çox şey haqqında danışmaq olar. Müəllimlə valideynlər arasında xeyirxah, inamlı münasibət qurulmalıdır. Müəllimin valideynlərlə fərdi söhbəti, məsləhətlər hər bir şagirdin ailə üzvləri ilə birbaşa əlaqə qurmağa, uşağa qarşılıqlı birgə təsirin qurulmasına çalışmaq lazımdır.

8. Şagirdlərin valideynləri ilə qeyri-ənənəvi iş formaları

a) Tematik məsləhətlər. Hər bir sinifdə eyni problemi olan şagirdlər və valideynlər var ki, şəxsi və təlim planında uyğun çətinlikləri yaşayırlar. Bəzən bu problemlər gizli xarakterdə olur, onları yalnız elə insanlar çevrəsində həll etmək olar ki, bu problem onları birləşdirsin, bu zaman problem bir-birini anlamağa, onun birgə həllinə yönəlsin.

b) Valideyn oxuları – valideynlərlə işin daha maraqlı forması olub pedaqoqun mühazirələrini təkcə passiv şəkildə dinləmək yox, bu və ya digər problem üzrə ədəbiyyatı müstəqil şəkildə öyrənmək, onun müzakirəsində iştirak etmək üçün (valideynlərə) onlara geniş imkanlar yaradır.

c) Valideyn gecələri valideyn kollektivini çox gözəl şəkildə birləşdirir. Bunlar sinifdə 2-3 dəfə olmaqla tədris ili boyu sinif şagirdlərinin iştirakı olmadan keçirilir. Bu, övladının dostunun valideyni ilə ünsiyyət, uşağın körpəlik və uşaqlıq xatirələrinin bayramı olub, valideynlər qarşısında həyatın və öz uşağının qoyduğu suallara cavabların axtarılması məqamıdır.

ƏDƏBİYYAT

1. *Abbasov A.* Ailə pedaqogikası / Dərslik. Bakı: Mütərcim, 2019, 270 s.
2. Azərbaycan Respublikasının təhsil sahəsində islahat proqramının təsdiq edilməsi haqqında. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamı. Bakı, "Xalq" qəz., 15 iyun 1999
3. *Paşayev Ə., Rüstəmov F.A.* Pedaqogika. Bakı: Elm və təhsil, 2012, 476 s.
4. *Rüstəmov F.* Karl Rocers və şəxsiyyətyönümlü təhsil. Bakı: Elm və təhsil, 2019, 156 s.
5. Valideyn səriştəsinin artırılması (Layihənin rəhbəri E.Əliyev). Bakı: XXI əsr Təhsil Mərkəzi İctimai Birliyi, 2016, 110 s.
6. *Амонашвили Ш.* Основы гумманной педагогики. Здравствуйте, Дети! Кн. 6, Ч. 1, Москва: Амрита-Рус, 2013, 243 с.
7. *Ковалев С.В.* Психология современной семьи. М.: Просвещение, 1988, 324 с.
8. *Майер А.А.* Управление процессом социализации детей дошкольного и младшего школьного возраста в образовании. Автореф. дисс. ... докт. пед. наук. Москва, 2011, 40 с.

Redaksiyaya daxil olub 13.09.2020